

A magyar holocaust-kutatás egy újabb(vidéki) állomása

Gergely Anna:
A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája (1938 - 1944)

Raj Tamás főrabbi és rendszerváltó országgyűlési képviselő előszavából fontos szempontokat, adalékokat ismerhetünk meg a témáról, a felkészült szakember tényszerű előadásában. Azt, hogy a római kori Intercisában, a mai Dunaújvárosban már az időszámításunk szerinti 3. században zsidó közösség működött Alexander Severus császár uralkodása idejéből (222 - 235) származó emlékek szerint, éspedig választott vezetőséggel. Azaz: demokratikusan. „Mondhatnók tehát, hogy őslakónak Pannóniában nem a magyarok számítanak, hanem a zsidók.” A megye területén és Székesfehérvárott, a magyar koronázó városban szinte mindvégig jelen volt a zsidó vallási közösség. Itt kell megjegyeznünk, hogy az előző írója és a kötet szerzője is a magyarországi zsidóságot csakis vallási felekezetként értelmezte. Tehát: ők más vallású magyarok. „A megye és a város fejlődésével együtt haladt az itt letelepedett, nagy többségében magyar anyanyelvű zsidóság.” - olvasható, de ezt azzal a kiigazítással kell értelmeznünk, hogy az említett előrehaladás előrelendítő résztvevői voltak a különös nevű emberek. Az első összeírásokról 1784-85-ben 1400 állandó lakót számláltak meg, s röviddel az egyenjogúsítás után, 1869-ben már 7000-re nőtt a számuk. Amikor elkezdődött a törvények szerinti, sokoldalú üldözésük, 1941-ben 4433 zsidó személyről szóltak a kimutatások, a munkaszolgálatra elhurcolt férfiakon kívül.

A bevezetésben a szerző meghatározta könyve célját is: be akarta mutatni a címben szereplő zsidóság 1944-es megsemmisítését. „ A Fejér megyei zsidóság tömörítését, a székesfehérvári zsidók gettózását, annak egyes fázisait tehát igyekeztem részletesen tárgyalni, a levéltári források, a feldolgozások és a visszaemlékezések alapján.” - olvasható a bevezetésben. Föltehetően a zsidóság összetömörítésére gondolt a szerző, s annak egyes szakaszait taglalja a könyvben.

Szerencsére nem csak ez olvasható ki a közel 300 oldalas munkából, amelyet okkal minősít úgy *Raj Tamás*, hogy „ alapos és pontos történeti mű, jelentős forrásanyagra épít, ám mindenek előtt ... őszinte munka... a teljes igazságra törekszik.” Már az elején hozzátehetjük: fölkorlácsoló, megrendítő könyv. Pedig szenttelenül tényközlő, történészi munka.

Székesfehérvár szabad királyi városba a képviselő testület 1837. évi határozata, majd az 1840:XXI.tc.alapján települhettek be zsidó kereskedők és kézműiparosok. A városi letelepedési engedély szerint a zsidó zsebében legalább 6000 ezüstforintnak kellett csörögnie, a város pénztárába még el kellett helyeznie 400 ezüst forintot váltásdíjként az engedély után, s fizetnie évente a zsellér-és kereskedő adót. Mindezek ellenében megtiltották neki az „ aprókereskedést”, az ingatlan javak megszerzését, s a céhbeli jogokkal összekötött mesterségek űzését. A Löwy-Lánczos család története (38. oldal) érzékletesen mutatja a tehetségek kínlódását, igaz, már a XX. században. Ez a rész alkalmas arra, hogy fejte hajtsunk a nagy gonddal összegyűjtött lábjegyzetekért, amelyek háttérismeretként egyenrangúak az eredeti művel, amely csak velük együtt érthető és teljes.

Mindennyiből is kitetszik, hogy a könyvtész a közrendű olvasó szemszögéből méltatja Gergely Anna könyvét. Ez fölfogható az *Emlékezet, kultusz, történelem* című (Laczkó Dezső Múzeum - VEAB Veszprém, 1999) kötetben *A székesfehérvári zsidók 1848-ban* cím alatt megjelent 11 oldalas munkája folytatásaként. Ebből is kitudható két dolog: a zsidók bizony *magyar* szabadságharcosok voltak, bárha „ szinte mindenütt tiltakoztak a zsidók bevétele ellen a nemzetörségbe,” holott az érvényes törvény nem tartalmazott vallási kitételeket. Talán előzményként olvasható, hogy „ Székesfehérvárott 1848. április 2-ra hívtak össze népgyűlést..., hogy a zsidók csukják be a boltjaikat és a várost három nap alatt hagyják el véglegesen.” Pulszky Ferenc visszaemlékezéseit idézve a szerző közreadja, hogy magához rendelte „ a zsidók kiűzését kezdeményező fehérvári polgárt:” *Végre 10 órakor magamhoz behívtam a már türelméből kifogyott főigazgatót, valóságos német nyárs-*

polgárt... szárazon megmondtam, hogy ő izgatta fel a népet a zsidók ellen..." Vagyis: a nép nem magától, hanem egyes *izgatók* érdeke szerint látta és űzte a zsidókat.

Talán az ilyesfajta történelmi előzmények is közrejátszottak abban, hogy a világon elsőként hozott közhatalmi testület, jelesül a magyar országgyűlés, zsidóellenes törvényt, az 1920. XXV. számút, a Prohászka Ottokár római katolikus székesfehérvári megyéspüspök szavaival „a nemzeti faj önvédelmének” jegyében. Ezzel a zsidóságot kirekesztették a nemzetből. Nyolc év múlva módosult ugyan a *numerus clausus* néven elhíresült törvény, de a lényege szemernyit sem változott: szinte teljes megsemmisítéséig a zsidóság állandó rettegésben, bizonytalanságban, egyre szűkülő életlehetőségben létezett.

Ezt az állapotot súlyosbította, hogy 1938. március 12-13-án Hitler náci hadserege megszállta egykori szülőhazáját, Ausztriát, így Magyarország közvetlen szomszédjává vált Németországnak. Meg is jelentek a Fejér megyei üzletek kirakataiban a zsidógúnyoló rajzok... Ugyanennek az évnek július 29. napján Székesfehérvár kisgyűlése kihirdette az első zsidótörvényt.

A kisemberek sokszor mondogatták akkor és később is: ha ezt a kormányzó tudná. Tudta. Gergely Anna könyvében idézi a merész Walter Schellenberg SS-tábornok jellemzését Horthyról: "A kormányzónak az az álláspontja, hogy a kis, Galíciából származó és bevándorolt zsidókat feltétlenül ki kell kapcsolni, de akik tudományos téren, Magyarország iparosítása és a pénzügyek terén az országban érdemeket szereztek, azok jó hazafiaknak tekintendők, és azokhoz nyúlni nem szabad."

Ehhez képest tucatjával menekültek el hazájukból azok, akik aztán külföldön – főképpen az USA-ban - világhírűvé, Nobel-díjassá váltak, például létrehozták az USA atom-űtőerejét. No de ki ismeri az igaz magyar keresztény fajvédelem egykori hirdetőit?

Viszont ők hozták meg mindazokat a jogszabályokat, amelyek nyomán törvényesen irtották ki a zsidókat majdnem teljesen. Ugyanis a magyar törvényhozásba még véletlenül sem került be zsidó, még vagyoni alapon sem, a helyi képviselő testületekbe igen.

Jöttek is egymás után a zsidókat visszaszorító – például a közéletben, oktatásban részvételi arányukat folyamatosan leszűkítő - törvények. Ezt a

folyamatot mutatja be szívszorító részletességgel a szerző.

Székesfehérvár 47 968-as lélekszámú lakosságának 4,3 százaléka volt izraelita az 1941. évi népszámlálás szerint. (A többségük a vagyonosodáshoz vezető a kereskedelembe és a hiteléletbe dolgozott.) Őket ítélte megsemmisítésre törvényrel, közönnyel a fennmaradó 95,7 százaléknál keresztyén.

A megyeszékhelyen kívül a szerző igyekszik teljes képet nyújtani Fejér megye zsidóságáról településenként is. A hitközségek elhelyezkedését térképen is bemutatja.

A kötet külön értéke, hogy - főképpen a lábjegyzetek révén - az olvasó érzékletes képet kap a zsidóság vallási és egyéb szokásairól. Néha a szomszédok mesélik el tapasztalataikat, emlékeznek a látottakra-hallottakra. Ugyanígy kapunk érzékletes képet a zsidóság életének különböző szelétét működtető egyletekről, egyesületekről, alapítványokról, egyéb szervezetekről mindaddig, amíg az 1944. április 22-én életbe lépő rendeletében a belügyminiszter haladéktalanul föl nem osztalta valamennyit. Törvényesen.

Aztán eljött, amitől mindenki rettegett: a német megszállás. Emberek tucatjait tartóztatták le, alázták meg, hordták szét vagyontárgyaikat. Például a Gestapo (Geheime Stadtpolizei= Titkos Államrendőrség) egyedül a székesfehérvári zsidó hitközségtől az első napokban 120.000 pengőt követelt készpénzben. Később aztán jöttek az állandó házkutatások értéktárgyak, nemesfém után. Mindezen hatósági intézkedések nem csak a zsidó családok állandó zaklatásával, de sokoldalú megalázásával, meggyalázásával jártak! Hihetetlen értékek tűntek el ily módon a házkutatók zsebében, érzékeltetve a tulajdonképpeni célt, a megsemmisítést. Ez ellen minden rimázkodás, hivatalos levelezés, személyes közbenjárás kísérlet meddő próbálkozás maradt.

Az 1939-ben megválasztott megyei alispán ezt mondta: "... a zsidótörvény igen fontos és nagy feladatot ró az alispánra. Én maradéktalanul és becsületesen fogom ezt a törvényt a vármegyében végrehajtani." Hiába tiltakozott lemondással tiszteről a korábbi polgármester, a főispánná megválasztott Csitáry G. Emil 1943 januárjában. A helyébe lépő dr. Toldi Árpád szolgálaton kívüli csendőr alezredes, immár főispánként, habozás nélkül teljesített minden felsőbb parancsot a székesfehérvári SS-különítmény parancsnokával, egy SS-őrnag-

gyal egyetemben. Ezen különítmények élén Magyarországon Adolf Eichmann állott. (Hitlerrel egyazon középiskolába járt, esküjét is személyesen a vezére előtt mondta el. Ő szervezte meg és irányította a zsidók elszállítását a haláltáborokba. Szörnyű tetteiről ennyit mondott első kihallgatásakor. „Munka volt. Olyan munka, amit meg kellett csinálni. Elfogásáról Peter Z. Malkin - Harry Stein: *Eichmann a markomban* című, 1994-ben megjelent könyvének 187. oldalán olvashatunk. – F.Gy.)

Ezt követte az összetömörítés. A művelet összekötője az SS és a magyar csendőrség között vitéz Ferenczy László csendőr alezredes volt. Belügyi államtitkárként már a Sztójay-kormányban Bakó László és Endre László bokázott a németek előtt. Az országot „ deportálási zónákra” osztották, amelyek jószerint leföldték a csendőrkerületeket. A kakastollasok és a velük együttműködő rendőrök parancsot kaptak az azonnali fegyverhasználatra, ha a felszólított nem áll meg!

A hatóságok arcátlan módon zsidó tanácsokat hoztak létre összekötőként - szervezzék meg ők sorstársaik megsemmisítését, amelynek aztán ők is részesei lesznek!

A zsidók elszigetelésének első lépése a hatágú sárga csillag fölvarratása volt a ruházatra. Ezt követte az utazásukat korlátozó rendelet 1944. április 7-i hatállyal. (Csak utalok rá, hogy minden feszületen a következő betűk olvashatók: INRI= Iesus Nazarenus Rex Iudeorum= a názáreti Jézus a zsidók királya — F.Gy.))

A további lépések részletes megszervezésére 1944. április 7-én értekezlet ült össze a belügyminisztériumban közigazgatási vezetők, fegyveres parancsnok és az SS képviselőinek részvételével. Ezután jelent meg Jaross Andor belügyminiszter rendelete: „A m.kir.kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól..., akiket nemre és korra tekintet nélkül gyűjtőtáborokba kell szállítani. Az elszállítás fogolyként(!) ... történjék.” A *Fejér Megyei Napló* 1944. április 28-i száma közölte a helyi gettórendeletet, amely lehetetlenné tette a zsidóság mozgás-szabadságát, testi-lelki önvédelmét. Megszűnt a gyülekezési jog is, löfegyverre le kellett adnia, újat nem kaphatott. Május 16-20 között 8 nagyobb településre szállították a sárga csillagosokat, akik este 8 és reggel 5 között el sem hagyhatták a házakat, a szórakozó helyeket nem látogathatták, s bevásárlásaikat is csak korlátozott időben végezheték el - zsidó boltok már nem is működtek. A rendelet szerint a zsidó-fej-

adag havonta 30 deka cukor, zsír helyett 30 deka szezámolaj, hetente legföljebb 10 deka csont nélküli marha,-vagy lóhús....A helybéli lakók lelki megterhelését szolgálta, hogy korábbi szomszédai, iskola-és játszótársaik összegyűjtésében bizalmiként részt kellett venniük. Volt, akiben fölébredt a lelkiismeret.

„ Amikor meghallottam, hogy a zsidókat a Bruck-malomba vitték, azonnal élelmet pakoltam egy kosárba. Örök álltak a bejáratnál, nem akartak beengedni.” A 8 éves kislány sem látogathatta meg hasonló korú barátját. „Évike sírva kért, hogy menjek be, de hiába, nem lehetett. Mancinénit, Goldbergernét kérdeztem, hogy vannak. Azt felelte: Halálra ítélték minket. Utána soha többé nem láttam őket.” - mesélte egy visszaemlékező. - Dunapenteléről a Bruck-malomban őrzött zsidók egy részét - öregeket, gyerekeket - szekérre rakták, a többieket pedig gyalogmenetben hajtották a csendőrök a vasút felé.”

Az összegyűjtött zsidókat mindenütt motozással gyötörték. A nőket bábaasszonyok vizsgálták végig - egyikük nemrég a szülését vezette le a hozzá beosztott szerencsétlennek.

Az elszállításuk után mindenütt megkezdődött a zsidó vagyon – díszó és szekrény, tyúk és asztal – szétlopása, vagy először összegyűjtése, majd szétosztása a lakosság között. Mindenki vitte, amihez hozzáfért...

A továbbiakban a haláltáborokba - főképpen a mi Hedvig királynénk nyughelye, a Krakkó melletti Oswiecim-Auschwitzba - elszállítását részletezi a szerző. A gettóházakból kiköltöztetés 1944.június 6-án kezdődött. „Hajnali 5-kor a kapukat döngették puskatussal. A csendőrök bejöttek a lakásokba és kijelentették, 10 percünk van pakolni és elhagyni a lakást. A csendőrök tőlünk nem loptak el mást, csak anyu karikagyűrűjét. Le kellett vetkőznünk, hogy bizonyítsuk, nem rejtettünk el semmit...A legtöbb nő és fiatal lány fizikai vizsgálaton is keresztülment.” – olvasható Vera Kohn vallomásaiban..

Hamvas püspök Serédi Jusztinián hercegprímáshoz írt levelében „ a női méltóság és szeméremérzet perverz megtiprásának” nevezte a makói zsinagógában férfiak jelenlétében végrehajtott „motozást”. Jellemző az elvetemültségre, hogy még 6 éven aluli kislányokat is végig tapogattak a csendőrök. Volt lány, akit visszavittek a lakásába, ahol megerőszakolták...

Adolf Eichmann szerint lehetőleg téglagyárakban kell kijelölni a gyűjtőtáborokat, mert ott nagyobb tömeget lehet egyszerre elszállásolni és vasúti vágányok is vannak. A téglagyári menetben bandukolt György Oszkár költő, tanár, Baudelaire első magyar fordítója is... Elszállítás előtt a csendőrök elrejtett vagyon után kutatva a nők és férfiak meztelen talpát verték, hogy vallomást csikarjanak ki tőlük.

Dr. Berzsenyi Zoltán kórházi főorvos tiltakozása ellenére a mozgásra képtelen betegeket is elszállították. Auschwitzban őket pusztították el legelőször. Az egységes országos karhatalmi parancsnok lehetővé tette volna a nélkülözhetetlen orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, állatorvosok visszatartását, ám Kerekes Lajos polgármester szerint ilyenek nincsenek.

Június 14-én aztán behúzott a székesfehérvári állomás harmadik vágányára a 47 marhavagonból álló szerelvény, amelynek megtöltését személyesen irányította vitéz Hanthy Károly alezredes. Minden kocsi ajtajához vadonatújban beolajozott két talpát támasztottak, hogy azon járhasanak föl a halálra ítélték. Akik állandóan visszacsúsztak, azokat az SS-katonák folyamatosan ütlegették a csendőrök buzgó segítségével. Minden kocsiba 65-70 ember került.

A hatóságok elvetemültségét tetézte, hogy az elszállítás költségeit a megmaradt zsidóvagyon kiárusításából akarták fedezni.

A *Kivándorlás, alija* című fejezetből alig ismert mozzanat tudható meg. Sokan készültek a palesztinai kivándorlásra, ezért a fiatalok meg akarták tanulni a mezőgazdasági munkát, s ezért táborokat szerveztek, például Bodajkon, Enyingen. Néhányuknak sikerült is a szökés hosszas, életveszélyes bujdosás után. Mások öngyilkosságba menekültek. Volt, aki a házkutatáskor kútba ugrott...

Hiába érkeztek Shvoy Lajos megyéspüspökhöz keresztényi lelkiismerettől indított levelek a csendőrszuronyos menetek láttán. Hiába utasították vissza az egyházak egységesen a harmadik zsidótörvényt (igaz, a keresztény és keresztényen történelmi egyházak felsőházi képviselői megszavazták az elsőt és a másodikat is!). A harmadikat elutasító és minden templomban, imahelyen fölolvassandó főpásztori körlevél nem jött létre.

A szörnyűségek előli menekülést szolgálta az átkeresztelkedés. Bilkei Ferenc Székesfehérvár felsővárosi plébánosa 1944. július 28-án 58 felnőtt zsidó megkeresztelését jelentette Shvoy püspök-

nek. A plébános még a gettóban is megkeresztelt 4 zsidót. Egyébként Shvoy püspök magatartására jellemző, hogy a nyilas főispán beiktatásakor nem volt hajlandó misét mondani, papjainak pedig megtiltotta, hogy a bolsevizmus ellen prédikáljanak a szószékről! A nyilasok 1945.februárjában a püspöki palotában tartóztatták le a főpapot, annak fivérért Shvoy Kálmán altábornagyot, Büttner Ferenc kanonokot és Fülöp Ferenc kispapot. Még Sopront is megjárták, s csak április 22-én tért haza maga a püspök is.

Eichmann SS-alezredes Auschwitzba utazott, hogy ellenőrizze a halálgár működését. A magyarországi első „szállítmányt” személyesen kísérte el. Csepel-Gödöllő-Hatvan-Vámosgyörk-Füzesabony-Mikolc-Szerencs-Hidasnémeti-Kassa volt az útvonal, olvasható a 12. fejezetben. Szívszorító jelenet: 1944. június 14-én késő délután indult el a szerelvény. A „beszállás” közben úgy összerugdosták a várandós Weltner Katát, hogy az megszült a zsúfolt marhavagonban. „... az SS-hóhér Weltner Katát a vagonból a parányi kisedded gyermekével együtt a vasúttöltés aljába dobta, majd puskatussal Weltner Kata és az újszülött fejét széjjelverte. Édesanyja, testvérei mindent láttak.” - idézi a könyv az egyik szemtanú visszaemlékezését. A tábori hónapok borzalmai után az áldozatokról és túlélőkről olvashatunk. Idézzük:

„A székesfehérvári II. csendőrkerület területén összesen 23 725 zsidó személy összegyűjtéséről számolt be Ferenczy. A Székesfehérvárról elszállítottak és visszatértek számát az adatok hiányossága és pontatlansága miatt éppúgy, mint az országos adatokat is csak becsülni lehet. A JOINT adatai szerint 1945 októberében 44 563 vidéki zsidó tért vissza... Székesfehérvárról ekkor 819 túlélője volt... A Zsidó Világkongresszus magyarországi képviselőinek felmérése alapján 1946-ban 289 személyt vettek nyilvántartásba.”

Csak emlékeztetőül: 1941-ben a lakosság 4,3 százaléka volt zsidó, ez az arány 1946-ban lecsökkent 0,6-ra.

Azok közül, akiket a nácik kétézer munkán - a hadiiparban, a tanyásgazdáknál, egyébütt - tudtak robotoltatni, viszonylag többen maradtak életben. A zsidók között ilyenek alig akadtak. Az elvakultság pedig nem engedte, hogy kamatoztassák azt az óriási szellemi vagyont, amely a halálra gyötört zsidó fejekben halmozódott föl.

Végezetül a zsidó imaházak, a zsinagógák soráról kaphatunk – szó szerint is – képet. A még

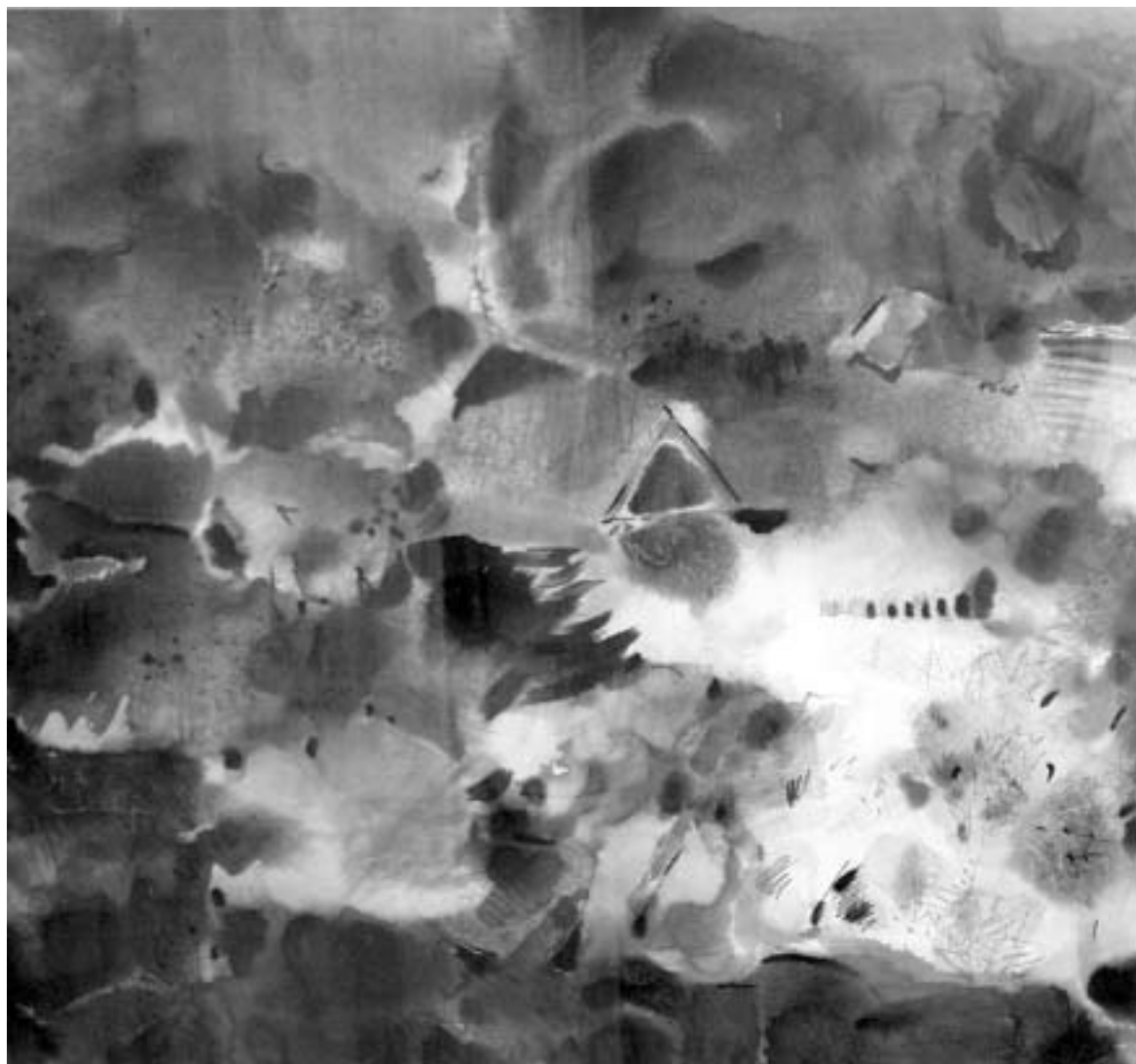
alaposabb tájékozódást segíti elő az áldozatok névjegyzéke a megye településein, az időrendi áttekintés, a személy - és földrajzi nevek mutatója, a képek jegyzéke és forrása, a fölhasznált irodalom, a törvények, rendeletek, összefoglaló művek fölsorolása. Nagyon alapos történészi munkát hajt be, aki a végére ér.

Azt kérdezheti magától: elérte-e a szerző az előszóban és a bevezetésben kitűzött célt?

A válasz egyetlen szó: maradéktalanul. A könyvméltató már csak két gondolatát osztja meg olvasóival. Soha többé ne jöhessen el az az idő,

amikor embereket felekezeti hovatartozásuk, nemzetiségük szerint ítélnék meg. Fölmerülhet a gondolat: no és a lakosság miért nézte közömbösen ezt a tömeges emberirtást? Nehéz rá a válasz. Talán azért, mert élesre töltött fegyverekkel szemben valószínűleg mindenki tehetetlen. Ráadásul a törvénytisztelet mindenféle törvényre vonatkozik. A zsidótörvények is az országot igazgató, kis számú politikai elit által meghozott törvények voltak... Mégis, a tragédia ma mindannyiunké.

Vince Kiadó 2003

Nemes László: Szőlőhegy - 1998-2001, aquarell, papír